

DR. NÉMETH NÁNDOR

A hazai kistérségek versenyképességéről és versenyképességi besorolásáról

A Területi Statisztika 2011. januári számában közölte dr. Lukovics Miklós és dr. Kovács Péter tanulmányát „A magyar kistérségek versenyképessége” címmel. Ennek néhány megállapítására, illetve koncepcionális kereteinek kijelölésére kívánok reagálni.

A tanulmány alap gondolata az, hogy a nemzetközi szakirodalomban országok és régiók versenyképességének mérésére és összehasonlítására szolgáló módszertant ültessük át a magyarországi kistérségek szintjére, s ezzel adjunk egy standard, évről évre zárt keretek között reprodukálható kistérségi versenyképességi rangsort, amit aztán fel lehet használni fejlesztéspolitikai célokra. Ez alapvetően nem rossz irány, mivel a döntéshozók oldaláról van rá kereslet. Világosan látszik, hogy a regionális kutatói álláspontoktól szinte függetlenül a területfejlesztési, fejlesztéspolitikai intézményrendszer időről időre előáll azzal az igénnyel, hogy szüksége van a kistérségek fejlettségi rangsorára; mondjuk meg, hogy mely térségek az elsők, és melyek az utolsók. A szakma ilyen kérdésekre nem szívesen válaszol, s ha mégis megteszi, akkor sokféle választ képes adni attól függően, hogy a fejlettségi viszonyokat alakító társadalmi és gazdasági tényezők bonyolult összefüggésrendszerének mely szegmenseire helyezi a hangsúlyt. Az lenne a legegyszerűbb megoldás, ha legalább néhány, a fejlettségi térszerkezet alakításában bizonyítottan nagy magyarázóerővel bíró indikátor adott definíció szerinti előállítására és használatára mellett pálcát törne a regionalista közösség, és nem azzal szembesülne folyamatosan, hogy ahányféle kutatás és kormányzati megbízás, szinte annyiféle jövedelmi, munkanélküliségi, elérhetőségi stb. indikátor kerül elő a legkülönbözőbb kombinációkba rendezve. De megoldást jelenthet az is, ha találunk olyan komplex mutatókat, amelyek standard módszertan mentén, elfogadott elméletekhez igazodva, évi gyakorisággal képesek kifejezni, mérni bizonyos térszerkezeti jellemzőket, folyamatokat. Az elmúlt években ilyen kísérletek történtek például a Human Development Index kistérségi előállítására, ezáltal az életszínvonal területi különbségeinek megjelenítésére.

Lukovics és Kovács elképzelése ehhez az irányhoz illeszkedik, ha írásukban nem is említik a korábbi, hasonló hazai kísérleteket. Tudom, hogy a versenyképesség piramismodelljét felhasználva még senki sem próbálkozott kistérségeink tipizálásával, így közvetlenül nincs is kire hivatkozni, de a cikk nemcsak a nemzetközi versenyképességi elemzésekhez kötődik, hanem a hazai térszerkezeti vizsgálatokhoz is.

Álláspontom szerint épp a téma egyoldalú feldolgozásából, az ország térszerkezetének, földrajzi jellemzőinek, illetve a korábbi hazai empirikus térszerkezeti kutatások tapasztalatainak nem eléggé részletes ismeretéből adódnak a tanulmány olyan hibái és hiányosságai, amelyek vitacikk megírására késztetnek.

A tanulmány 3. táblázatában a kistérségek 78 indikátoron alapuló, egydimenziós skálázással kapott „versenyképességi rangsorát” mutatják be a szerzők. A kapott sorrend azonban álláspontom szerint vállalhatatlan. Lukovics és Kovács ugyanis a Hévízi kistérséget tartja az ország legkevésbé versenyképes területének, ami nyilvánvalóan hibás eredmény, és gyökeresen ellentmond a mindennapi élet tapasztalatainak, valamint a korábbi empirikus kutatások eredményeinek. A Balaton környékéről hasonlóan kedvezőtlen pozícióba, a 156. helyre került a Zalakarosi kistérség is, amelynél – hogy csak két, hozzá földrajzilag közel fekvő kistérséget emeljünk ki – a szerzők még Kadarkút és Pacsa környékét is versenyképesebbnek ítélik. Ugyanígy a vártnál sokkal hátrább került néhány alföldi vidék – Kistelek és Mórahalom környéke –, míg például a Tabi kistérség a nagyon előkelő 18. pozíciót foglalja el, közben pedig az érvényben lévő 311/2007. (XI. 17.) kormányrendelet értelmében Tab és környéke az ország leghátrányosabb helyzetű kistérségei közé tartozik. Azt, hogy a tanulmányt, benne ezzel a kistérségi sorrenddel közlésre alkalmasnak találták a szerzők, leginkább azzal tudom magyarázni, hogy nem gondolták át részleteiben, milyen eredményeket is kaptak kutatásuk során, s azok összhangban vannak-e korábbi kutatások megállapításaival, illetve azokkal a benyomásokkal, amelyek az országot járva érnek bennünket.

A kapott kistérségi sorrend nagy valószínűséggel az alkalmazott indikátorok tartalmi hiányosságaira és némiképp talán magára a módszertanra vezethető vissza. Lukovics és Kovács arra törekedtek, hogy a versenyképesség piramismodelljének kategóriáit kistérségi szintű indikátorokkal töltsék fel, majd ezek kombinációjával tipizálják a kistérségeket. A rendelkezésre álló területi adatbázisokat azonban számos lényeges háttérinformáció figyelembevétele nélkül használják, ám a tanulmány szövege alapján nem deríthető ki pontosan, hogy a kutatási folyamaton belül a Hévízi kistérség „elmaradottságát” pontosan mi, melyik indikátorcsoport okozza. A szerzők települési adatokból indultak ki, azokat aggregálták kistérségi szintre, a legfontosabb adatforrásként pedig a KSH kiadványait és a TeIR-t jelölték meg. Az alapadatokból ők maguk állítottak elő potenciális indikátorokat, és ezen a ponton merült föl több olyan probléma, amelyről kissé részletesebben szövegek.

A tanulmány azoknak az indikátoroknak a nevét és néhány alaptulajdonságát közli, amelyek a tesztek eredményeként végül részt vettek a versenyképességi modell felépítésében. A szerzők azonban nem, vagy nem minden esetben adják meg ezen indikátorok pontos definícióját, a felhasznált alapadatok származási helyéről, elérhetőségéről pedig egyáltalán nem közölnek információkat. Ez olyan esetekben, mint pl.: „Az egy lakosra jutó szja-alapot képező jövedelem, Ft, 2007” kevésbé problémás, hiszen aki kissé járatosabb a területi elemzések világában, az sejtheti, hogy a jövedelmi és a népességadat forrása a KSH T-STAR adatbázisa, legfeljebb az merülhet fel kérdésként – és ez a tanulmányban bemutatott eljárás reprodukálhatósága szempontjából lényeges –, hogy vajon az állandó vagy a lakónépesség számával dolgoztak-e a szerzők. Nehezebb kérdéseket vet fel azonban az olyan indikátorok közlése, mint „A foglalkoztatottsági ráta, %, 2008” vagy „A munkanélküliségi ráta, %, 2008”. 2008-ra vonatkozóan ugyanis nem áll rendelkezésünkre a foglalkoztatottak száma sem települési, sem kistérségi szinten. Ez az adat csak népszámlálások idején mérhető ilyen finom területi bontásban, köztes évekre azonban csak becsléssel állítható elő. A szerzők azonban becslésről nem írnak; nem tudunk többet, mint hogy az adatok forrása vagy a KSH vagy a TeIR. A szerzők célja fejlesztési

célú versenyképességi elemzés közlése, aminek viszont kulcskérdése a felhasznált adatok pontos dokumentálása éppen azért, hogy a döntéshozók (a hasonló vizsgálatok potenciális megrendelői és felhasználói) a módszertan minden részletét érthessék és megvitathassák a kutatókkal. A szerzők a tanulmányt így fejezik be: „a kidolgozott és továbbfejlesztett elemzési módszer a térségek versenyképességét az elemzői szubjektivitást minimalizáló módon méri, tipizálja, ezáltal fejlesztési célú területi helyzetelemzések kidolgozását segíti elő.” A „foglalkoztatottsági ráta” és a „munkanélküliségi ráta” fogalmak használata azonban épp a szerzők ezen összegzésének érvényét gyengíti, hiszen ha nem áll rendelkezésre az alapadat, amivel ezek az indikátorok definíció szerint előállíthatók, és nincs is utalás előállításuk módjára, akkor az elemzői szubjektivitás játszhatott szerepet kiszámításukban.

Ha belegondolunk a szóba jöhető lehetőségekbe, lehet sejtésünk arról, hogy a szerzők milyen adatokkal dolgoztak. Első gondolatunk az Állami Foglalkoztatási Szolgálat honlapján elérhető Kisterületi Munkaügyi Statisztikai Rendszer lehet, amelyben a MultiRáció Kft. munkatársai havonta közölnek – bárki számára elérhető – kistérségi becsléseket többek között épp a foglalkoztatottak létszámára és a két fent említett rátára vonatkozóan. (Ráadásul ez az adatbázis tapasztalataim szerint lényegesen rosszabb állapotokat közöl a Hévízi kistérségre vonatkozóan, mint amit egyébként várnánk, tehát nem is olyan nehéz összefüggést találni a tanulmányban közölt kistérségi rangsor és ezen adatbázis között.) A szerzők azonban erre az adatbázisra nem hivatkoznak, így egyéb lehetőséget kell keresnünk, s ami még szóba jöhet, az a TeIR-en megtalálható Társasági Nyereségadó adatbázis. Ez a Magyarországon működő társas vállalkozások székhely szerinti statisztikai adatait közli, települési szinten. Adatvédelmi okokból csak azok a települések szerepelnek benne, ahol legalább három ilyen cég található, és egyéb paraméterek alapján sem azonosíthatók egyes vállalatok. Ezzel el is mondtam mindent arról, hogy ezt az adatbázist miért nem – vagy csak korlátozottan – lehet települési vagy kistérségi szintű területi elemzésekre használni. Azt pedig meggondolatlanságnak tartom, ha a szerzők ebből az adatbázisból nyerték ki foglalkoztatotti adataikat, hiszen ez az adatbázis csak a társas vállalkozásokban dolgozók statisztikai állományi létszámát tartalmazza, ami közel sem egyenlő az országos foglalkoztatotti létszámmal. Márpedig több jel is utal arra, hogy a szerzők nemcsak ennél a két indikátornál, hanem általában is nagymértékben támaszkodtak erre az adatbázisra. Ezt jelzi a Tabi kistérség előkelő helyezése a kistérségi rangsorban; itt található ugyanis a Flextronics elektrotechnikai multi hazai székhelye, így e cég összes magyarországi gyárának eredményét a kis népességű Tabnál veszi számításba az adatbázis, ami igen magas fajlagos értékeket eredményez. Illetve elég megnézni az „Alap kategóriák” közül a „Munkatermelékenység” és a „Globális integráltság” blokkokat, vagy az „Alaptényezők” közül a „Külföldi érdekeltségű vállalkozások” blokkot. Az ezekben, és különösen a „Munkatermelékenység” kategóriában lévő változók álláspontom szerint felülvizsgálatra szorulnak, és az alapadatok minőségével szemben felmerülő kérdések okán szükségesnek látnám, hogy a szerzők külön vizsgálatokat végezzenek és közöljenek ezen indikátorok természetére, térbeli eloszlására vonatkozóan, hogy lássuk, valójában milyen mértékben reprezentálják azt a gazdasági jelenséget, aminek a megragadására kiválasztották és előállították őket.

Végül még három rövid, a tanulmány szemléletével kapcsolatos átfogó gondolatot kívánok közölni.

Egyrészt a hazai térszerkezeti kutatások azon már túljutottak, hogy a kistérségi szintű egyenlőtlenségeket mindenáron hatalmas adatbázisok felhasználásával kívánják tesztelni. Konszenzusos eredmény, hogy a térszerkezeti differenciák lényege (az információtartalom 60–80%-a) megmagyarázható mindössze néhány kulcstényező felhasználásával. Ezek: lakossági jövedelemszint, munkanélküliség, iskolázottság, nyugat–kelet pozíció. Nem megszólva szakmánk úttörőit, a hetvenes években volt bevett eljárás 100 vagy annál is több indikátorral lefuttatni főkomponens-elemzéseket vagy faktoranalíziseket. Nem tartom se praktikusnak, se indokolhatónak visszatérni ehhez a szemlélethez. Át kellene gondolni, hogy például a „Jövedelem” kategóriát feltétlenül muszáj-e öt változóval mérni, illetve az „Elérés” kategória esetén valóban releváns-e az összes viszonylat, ami a tanulmányban szerepel. Csak azért, hogy elérjünk 1%-pontnyi magyarázóerő-növekedést, és az felmenjen 80-ról 81-re, nem feltétlenül látom indokoltnak bevonnai további két, három vagy még több indikátort. Megfontolandónak tartom, hogy valóban szükséges-e a piramismodell minden kategóriája vonatkozásában külön főkomponens-elemzéseket végezni, hiszen éppen ez az eljárás eredményezi azt, hogy olyan indikátorok is részt vesznek a végső modell felépítésében, s így a kistérségi sorrend kialakításában, amelyeknek az országos kistérségi térszerkezetre egyébként nincs vagy csak minimálisan (töredékszázaléknyi magyarázóerővel) van hatásuk.

Másrészt kérdéses, hogy az egyébként országos és régiók összehasonlítására megalakított versenyképességi modell alkalmas-e kistérségek összehasonlítására. A szerzők ezzel a kérdéssel lényegében nem foglalkoznak. Van egy félmondatnyi utalásuk a lokalizációnak a globalizáció melletti felértékelődéséről, meg arról, hogy a gazdasági hatások többsége munkaerő-vonzáskörzetekben jelentkezik, és ezért kell települési adatokból kistérségeket képezni, de ez nem kellő indoklás a területi szint megválasztására. Mint ahogy az sem, hogy a tanulmány utolsó fejezetében szétválasztják eredményeiket „urbánus” és „rurális” kistérségek szerint. A versenyképességi piramis számos eleme ugyanis térben nem kistérségi szinten szerveződik meg. Ezen a ponton hosszas fejtegetésbe lehetne bocsátkozni, amit nem kívánok megtenni, csak jelzem, hogy például a K+F-blokk indikátorainak jelenlétét nemhogy rurális térségeken, de középvárosok által szervezett kistérségeken is bajosan lehet számon kérni.

Harmadik megjegyzésem e másodikból következik, és azt a kérdést teszi fel, hogy vajon e tanulmány milyen fejlesztéspolitikai irányokat jelöl ki kistérségeink számára. Mivel az indikátorokat versenyképességi kategóriákra osztja, minden egyes kistérség esetén pontosan meg lehet mondani, hogy az mely versenyképességi terület esetén szenved (relatív) hátrányokat, vagyis mely területeken kell ott erősíteni, fejleszteni. Ilyen versenyképességi terület például az imént említett K+F. Ha ebben a témakörben egy kistérség fejlődni akar, akkor mire van szüksége: legyenek ott kutatóhelyek, szabadalmak, éljenek ott tudományos kutatók, köztük az MTA köztestületi tagjai közül minél többen. Valóban ez lenne a reális jövőkép mondjuk a Sellyei, a Sarkadi vagy az Abaúj–Hegyközi kistérség számára? Ugyanezen logika mentén: valóban úgy képzeljük el a rurális kistérségek fejlesztését, hogy oda külföldi tőkét kell befektetni, exportképes társas vállalkozások tucatjait kell létrehozni, és a helyi lakosok minél nagyobb hányadának egyetemi diplomát kell szerezni? Mert ők ettől lennének versenyképesek. Csakhogy ez a versenyképességi modell távol áll legalább 100 kistérség valós lehetőségeitől és az ésszerű országos fejlesztési irányoktól. Ha egy ma aktuálisan használható elemzési és tervezési

módszertant kívánnak a szerzők letenni az asztalra, annak sokkal differenciáltabban kell reagálnia a különböző (kis)térségek adottságaira, lehetőségeire. Nem gondolom, hogy fejlesztési szempontból ugyanabban az értelmezési keretben lehetne kezelni Budapest, a többi nagyváros, a középvárosok, valamint a kisvárosias-falusias térségek problémáit, mint ahogy ez a tanulmány teszi és javasolja. Ez a versenyképességi modell a 7 régió szintjén releváns lehet, mert akkor régión belül lehet differenciálni a különféle fejlesztési irányokat, de a bemutatott módszertan kistérségi fejlesztések megalapozására véleményem szerint nem használható.

A tanulmány kísérletről szól: az a kérdés, hogy egy adott módszer bevezethető-e valamely adott probléma kezelésére. A választ előre nem lehet tudni, éppen ezért célszerű távolságtartással kezelni a kérdést, és megtartani a reális értékítélet szempontjait. A szerzők ezzel szemben végig biztosak abban, hogy minden sikeres, minden kérdésre érvényes választ és megoldást tudtak adni, a módszer kiválóan működik. Az eredmények átgondoltabb értékelése nagyban emelte volna az írás szakmai színvonalát.